

CƏMİ İKİ İL

1

Anna Frankın evi, hər şeydən əvvəl, öz miniatür-lüyü ilə hey-rət doğurur. Bu evdə olduqdan, Annanın gündəliyini oxuduqdan sonra belə darısqal məkanda onun ailə üzvlərinin, eləcə də ona yad olan adamların bir yerdə necə yaşadıqlarına, onun azad ruhunun necə sıxıntı içində olduğuna təəccüblənməyə bilmirsən. Əlbəttə, məkan məhdudluğu, sıxıntı duyğusu, ümumiyyətlə, Amsterdamda adamı tərk etmir. Ancaq Anna Frankın qaldığı evdəki darısqallıq situasiyanın dramatizmini əyaniləşdirərək son həddə çatdırmışdı. Onlar hələ XVII əsrin birinci yarısında tikilmiş, yüz il sonrasa yaşayışdan daha çox təsərrüfat ehtiyacları üçün dəyişdirilmiş binanın arxa hissəsində (holland-lar buranı achterhuis adlandırırdılar) gizlənidilər.

Gündəliyi oxuyarkən yadda saxlamaq lazımdır ki, bu evdə adamların sığındığı otaqların bir hissəsi və çar-daqdakı yerlər olduqca darısqaldır və ora çox sərt pıl-ləkənlə güclə keçmək olur. Mebellər isə az qala oyun-caq ölçüsündədir: Anna yazır ki, divanda yatmaq üçün ona stulları birləşdirirdilər. Sıxlıq, darısqallıq ağır sı-

nağa çevrilir. Bu, insan münasibətlərini çətinləşdirir. Müharibəyə qədər Qərbin üzləşmədiyi bu vəziyyət bizə kommunal mənzillər tipindən yaxşı tanışdır. Çıxış imkanı olmayan sığınacağın qapalılığı Anna Frankı usandırırdı. “Yerin yox, ürəyin geniş olsun” ifadəsinin burada yeri yoxdur. Sığınacağın darısqallığı alçaldıcıydı. Onlar qaniçən Hitlerin yəhudi ovunun nəticəsi olaraq geniş mənzillərini darısqal sığınacağa dəyişmişdilər. Anna Frankın acı gündəlik qeydlərinin birində onların gizləndikləri dövr ərzində məişət vərdislərinin pisə doğru necə dəyişdiyindən bəhs olunur: onlara daha can atdıqları təmizlik lazım deyil. Gündəliyin birinci hissəsində onların sığınacaqda şəxsi gigiyenaya necə əməl etmələri: necə növbəylə tualetə getmələri, yuyunmaları, nəyin gecəqabını əvəz etməsi (onlar zəruri şeyləri yenidən ixtira etməyə məcbur idilər) müfəssəl təsvir olunur. Qeydlərin bu dərəcədə yerli-yataqlı olması başqa bir yaşlı qadının – Lidiya Qinzburqun “Blokada adamının qeydləri”ni xatırladır. Hər ikisi gözəl kitabdır və onları yazan hər iki qadını məişət qəhrəmanlığı birləşdirir. Leninqrad blokadasında və ya Amsterdamın gizli sığınacağındakı şəraitdə ən başlıcası daxili intizam idi. Bu isə ilk növbədə ən adi məişət qaydalarına ciddi riayət etməkdən başlayır. Belə şəraitdə onlar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu halda günün cədvəli, eləcə də gündəlik yazmağın müntəzəmliyi özünüqoruma üsuluna çevrilir.

Belə alındı ki, Anna Frank hələ on üç yaşında – məzəli fantaziyalarla dolu, həyatı hələ dərk etmədiyi bir vaxtda gündəlik yazmağa başlayır. Sığınacaqda keçirdiyi iki il ərzində o, yeniyetmədən gənc qıza çevrilir, onun böyüməsi – gündəliyin əsas mövzularından biridir. Orada onun yetişməsinin təbiiyi öz əksini tapıb. Anna Frankla bir yerdə biz bioloji inkişafın xoşbəxtliyini duyuruq.

Artur Kestler qeyd edirdi ki, dünya ədəbiyyatı gənc qızlarda aybaşı kimi vacib mövzuların üstündən sükutla keçib. Rus nəsrində bir istisna var – gənc Pasternakın dahiyənə “Lyuversin uşaqlığı” povesti. Orada povestin qəhrəmanı olan qızın birdən-birə dünyanı və insanları necə dərk etdiyi göstərilir: onun böyüməsi – yaxınlarını özü üçün kəşf etməsidir. Oxşar hissi Anna Frankın gündəliyini oxuyarkən də keçirirsən. Onun özünə və bədəninə ciddi diqqət kəsilməsi, mövcud olmanın bioloji sevincini duyması, ilk məhəbbəti nasistlərdən gizlənən insanların faciəvi məişəti fonunda xüsusi qabarıqla duyulur.

Öz gündəliyini yazdığı müddətdə Anna təkcə fiziki cəhətdən dəyişmir. Getdikcə onun dərrakəsi də nəzərə çarpmağa başlayır. Əvvəl-əvvəl bu, onun bəzən haqqında kinayə ilə yazdığı sığınacaqda yoldaşları-

na yönəlir. Onu yumor xilas edir: otaq şəriki olan yaşlı eqoist adamla ünsiyyət onun üçün əməlli-başlı əzabdır. Ancaq özü və ətrafındakı adamlara yönəlmiş yazılardan o, ümumi mövzulara da keçir. O, yəhudilərin təqib edilməsi barədə eşitdiklərini də yazır. Anna Frank bütün gizlənənləri gözləyən təhlükəni çox gözəl dərk edir. Onlar gecə xışıltılarına əbəs yerə qulaq vermirlər. Hərdən bu həyəcan əsassız olur, iri siçovulları gecə qarətçiləri kimi qəbul edən vaxtlarda olduğu kimi. Ancaq indi, biz bildiyimiz kimi, sirli gecə qarətləri onların məhv olacağından xəbər verirdi.

Anna Frank vəziyyətinin Amsterdamda qalıb nasist qurbanlarının taleyini yaşamış bütün dostlarından nə qədər yaxşı olduğunu başa düşür. Çox vaxt onun yaşına uyğun olmayan böyüklüyünə məəttəl qalmalı olursan. O, bütün cəbhələrdə işin gedişini izləyir, bunun ona birbaşa aidiyyəti var. Ancaq o, özünü aldatmaq istəmirdi. Onun rus ordusunun öz qələbəsini hökmən salyutlarla qeyd etməsinə məəttəl qaldığını yazması nəyə desəniz dəyər. O, müharibənin reallığını salyutların parıltısından gözləri qamaşanlardan daha aydın hiss edirdi. Anna Frank 1944-cü ilin yayında həbs olunmazdan qabaq müharibənin hələ tam qurtarmadığını bilirdi. Müharibə vaxtı İngiltərə siyasətinin ayıq müşahidəsi göstərir ki, o, hadisələrin gedişini səthi qəbul etmirdi. Bu vaxt Anna Frank digər fənlər arasında tarixlə də maraqlanır. O, çox və sürətlə oxuyur, hər gün yeni-yeni şeylər öyrənir. Özünəməxsus fikir müstəqilliyini saxlayaraq bu barədə götür-qoy edir. Hərdən Anna Frank ətrafında gedən söhbətləri də yazırdı. Bu söhbətlərə görə onun özü haqqında yox,

daha çox o vaxtın kütləvi şüuru haqqında mühakimə yürütmək olar. Məsələn, maraqlı odur ki, müttəfiqlərin Hollandiyaya desant çıxardacaqlarından insanlar çox bərk qorxurdular: bu halda faşistlər Hollandiyanın də-niz səviyyəsindən aşağıda yerləşən şəhərlərini suda batırmaqla hədələyirdilər. Vahiməli uydurma ilə İkinci Dünya müharibəsinin gerçəkliyi arasında fərqlər tədri-cən silinirdi. İnsanlar artıq absurd dünyada yaşamağa başlayırdılar. Anna Frankı onun ağlının aydınlığı və kinayə xilas edirdi. Anası onu dini yola çəkə bilmədi. İki, demək olar ki, eyni vaxta təsadüf edən bayram-lardan – Hanuka və Müqəddəs Nikolay günündən – Anna Frankı daha çox axırcının poeziyası cəlb edir. Ancaq həqiqi dini hiss üçün zəruri olan ciddilik ona xasdır. Gündəlikdə bu mövzuya aid olan az miqdarda yazılardan görünür ki, o, çoxlarının itirdiyi dəyərlərin saxlanmasının əhəmiyyətini dərk edir. Taleyinə ayrıl-mış az bir vaxtda gündəlik ona çox şeyi başa düşməyə kömək edir, Anna Frank həm özünün, həm yazıçılığ-ının, həm də öz gündəliyinin dəyərini çox erkən dərk edir. Diqqətəlayiqdir ki, Anna Frank özünün və ya-xınlарının gələcəyi ilə bağlı qorxularla dolu olsa da, gündəliyi üçün narahat olmur, sanki onun bir möcü-zə nəticəsində salamat qalacağını qabaqcadan bilir: Frankların həbsindən sonra sədaqətli dostlar son anda döşəmədə tökülüb qalmış kağızları xilas edirlər (belə bir möcüzə nəticəsində Harmsın həbsindən sonra onun əlyazmaları xilas olmuşdu; bəlkə, doğrudan da, tarix üçün lazım olan əlyazmalar yanmır?).

Özümü Anna Frankla müqayisə etmək istəmirəm. Sadəcə, bizim doğum tarixlərimiz, demək olar ki, üst-üstə düşür: o, 1929-cu ilin iyununda, mənə iki ay sonra doğulmuşam. Bizim nəslə xas digər oxşarlıqlar da var: müharibə başlayandan mən də (bir çox yaşıdlarım kimi) yaşayış yerimi və şəraitimi daha yararsızına dəyişməyə məcbur oldum. Mən milyonlarla təxliyyə olunanlar sırasındaydım. Moskvadakı çox geniş mənzilimizi və Moskva ətrafındakı bağımızı böyük ailəmizin üç digər üzvüylə bir yerdə yatıb, yemək yeyib, hələ bir qonaq da qəbul etdiyimiz Daşkənd kənd təsərrüfatı bankının çox kiçik otağına dəyişməli olduq. Anna Frank gündəliyində çalışırdı yemək haqqında yazmasın, təkcə yemək əldə etməyin özü mürəkkəb bir işə çevrilən anlar istisna olmaqla. Anna Frankın gündəliyini yazmağa başladığı 1942-ci ildə mən də (yenə də yaşıdlarım kimi) vaxtımın və gücümün çoxunu qida əldə etməyə, növbələrdə durmağa, zənbillə yemək dalınca getməyə sərf etməli olurdum. Müharibəyə qədər adi qəbul edilən hər şey indi həyatı əhəmiyyətli problemə çevrildi. Tezliklə mən aclıq çəkən uşaqlarla tanış oldum: onları Leninqraddan gətirmişdilər, ancaq sonra öyrəndim ki, belə uşaqlar təxliyyə edilənlər arasında Daşkənddə də var, onlara təcili kömək etməyə çalışırlar.